

*Көлбаева М., Гөкхан Усал***КЫРГЫЗ-АЛТАЙ БАЛДАР ЫРЛАРЫНДАГЫ ОКШОШТУКТАР
ЖАНА АЙЫРМАЧЫЛЫКТАР***Көлбаева М., Гөкхан Усал***ОБЩЕЕ И ОТЛИЧИЕ В КЫРГЫЗСКО-АЛТАЙСКИХ
ДЕТСКИХ ПЕСНЯХ***M. Kolbaeva, Gokhan Usal***GENERAL AND DIFFERENCE IN KYRGYZ-ALTAI
CHILDREN'S SONGS**

УДК: 398.382 (575.2) (04)

Макалада кыргыз-алтай элдерин бир тууган жакын элдерден экендиги балдар фольклорунун жанрлары аркылуу талданат. Кыргыз алтай элдерди түбү бир биртууган элдерден экендигин бир нече фактылардын негизинде белгиленет. Биринчиден, бул “кыргыз” деген этнонимдин тува, хакас, алтай, шор ж.б. элдерде тарагандыгы менен; экинчиден, кыргыз, алтай элдеринин этникалык курамында кыргыз, кыпчак, төөлөс (дөөлөс), тогуз, татар, азык, төрдөш, мундуз деген атоолордун кезигишинен; үчүнчүдөн, эпикалык мурастардагы маалыматтардан (“Манас” эпосунда Манастын алтайда туулушу, түрк тилдеринин классификациясында кыргыз-алтай тилдери бир тилдик топко кириши ж.б. Кыргыз-алтай элдеринин жакындыгын белгилеп турган дагы бир факты – элдин оозеки чыгармачылыктагы жанрлардын окшоштугунан көрүнөт. Өзгөчө алтайлыктардын каабай кожжан ырлары менен кыргыздардын бешик ырларынын айтылышы, мазмуну, аткарылышы, ички бөлүштүрүлүшү жагынан аябай окшош экендигин көрүүгө болот. Ошондой эле таалим-тарбиялык, баланын дүйнө таанымын кеңейтүүчүлүк максатта айтылган табышмак, жаңылмач, бата, алкыш ж.б. жанрлардын айтылышында да жалпылыктар мол экенди салыштырма жакмада иликтенет.

Негизги сөздөр: бешик ырлары, фольклор, алтай, кыргыз, каада-салт, окшоштук, айырмачылык.

В данной статье проанализированы факторы сближения кыргызско-алтайского народа, а также общие личностные свойства в детском фольклоре. Сопоставлены каабайские кожжанские песни с колыбельными песнями кыргызов. В статье повествуется о родстве кыргызов и алтайских народов через фольклор детского жанра. Это подтверждается несколькими фактами. Во-первых, этноним “кыргыз” широко распространен среди алтайцев, хакасов, тувинцев, шорцев и др.; во-вторых, в этническом составе кыргызов и народов Алтая встречаются названия родов и племен, таких как: кыргыз, кыпчак, тоолос (доолос), тогуз, татар, азык, тордос, мундуз; в-третьих, в эпических наследиях, в частности в эпосе “Манас” говорится, что Манас родился в Алтае; в классификации тюркских языков кыргызский и алтайский языки входят в одну

языковую группу. Ещё один факт о родстве кыргызов и алтайцев – сходство жанров в устном народном творчестве. Особенно можно проследить явное сходство в повествовании, внутреннем содержании и использовании алтайских песен каабай кожжан и кыргызских колыбельных песен. А также, очень много сравнительных сходств в воспитательно-образовательном жанре, например, в загадках, скороговорках, благословениях и другие.

Ключевые слова: колыбельные песни, фольклор, алтай, кыргыз, традиции и обычаи, общее, отличие.

In this article is analyzed the factors of rapprochement of the Kyrgyz-Altai people, as well as the General personal characteristics in children's folklore. Mapped Pesnyary cogens lullaby songs of the Kyrgyz people. The article tells about the kinship of the Kyrgyz and Altai peoples through the children folklore genre. This is confirmed by several facts. Firstly, the ethnonym “Kyrgyz” is widespread among Altai, Khakass, Tuvians, Shors, and others; secondly, the ethnic composition of the Kyrgyz people and the peoples of Altai includes the names of clans and tribes, such as: Kyrgyz, Kypchak, Toolos (doolos), Toguz, Tatars, Azyk, Tordosh, Munduz; thirdly, in the epic heritage, in particular in the epic “Manas” it is said that, Manas was born in Altai. In the classification of Turkic languages, Kyrgyz and Altai languages are included into the same language group. Another fact about the kinship of the Kyrgyz and Altai people is the similarity of genres in folklore. It is especially possible to trace a clear similarity in the narrative, internal content and use of Altai Kaabai Kojan's songs and Kyrgyz lullabies. And also, a lot of comparative similarities in the educational genre, for example, in riddles, tongue twisters, blessings, etc.

Key words: lullabies songs, folklore, Altai, Kyrgyz, traditions and customs, common, difference.

«Бүгүнкүдөн артты карай канчалык алыстаган сайын түбү бирге элдердин жакындыгы ошончолук байкалат» деп айтылгандай, алтай кыргыз элдеринин жакындыгын көрсөтө турган бир катар фактыларды белгилөөгө болот:

Биринчиден, байыркы заманда Орто Азияда Кыргыз каганаты түзүлгөн мезгилдерде кыргыздар Саян-Алтай чөлкөмүндөгү урууларга өз таасири

тийип, маданий, тарыхый алакада болуп келишкендиги илимий адабияттарда белгиленет [1]. Ошол эле учурда ал элдердин кыргыз уруулары менен алакасы алдыга чыгып, кош бирдиктүү карым-катыш болгонун «кыргыз» деген этнонимдин ошол элдерде тарагандыгы ачыктап турат. Бир эле мисал, кыргыздардын көп сандуу согушчан эл болгондугу, хакастарда кыргыстын-кыргычы – «кыргыз каармандыгы», калмактарда «херге» - кыргыздар «каардуу», «жаалдуу» болушканды тууралуу айтылып жүрүшү, түндүк алтайлыктардын фольклорунда кыргыздардын катаал чабуулдарынын бүгүнкүгө чейин эскерилип, басып алуучулар катары сүрөттөлүп турушу [2, 66-77-бб.], аныктап турат.

Экинчиден, тектеш эки элдин курамындагы этникалык атоолордогу окшоштук аныктайт. Мисалы, кыргыздардын жана алтайлыктардын этникалык курамында кыргыз, кыпчак, төөлөс (дөөлөс), тогуз, татар, азык, төрдөш, мундуз этнонимдеринин бирдейлиги. Андан ары уруулардын ич ара бөлүнүшүндө да бирдейлик бар. Алсак, мундуз уруусунан кыргыздарда, кочкор мундуз, зулум мундуз; алтайлыктарда «коткор мундус», «чулум мундус» болуп параллель айтылышы, ошондой эле кобалы, кебек, көбөк, тогус урууларынын аталыштары кыргыз жана алтайлыктарда гана кездешери окумуштуулар В.Радлов, И.Аристов, В.Бартольд, С.Абрамзон, С.Баскаков, И.Алымкуловдордун илимий эмгектеринде белгиленген.

Үчүнчү жакындык, кыргыз элинин көркөм адабий туундулардагы, руникалык эстеликтериндеги маалыматтарда көрүнөт. Орхон-Энисей руникалык жазмаларында V-VIII кылымдарда кыргыздар Енисей бойлорунда жашагандыгы, кыргыздардын Алтай, Хангай тоолорунан Чыгыш Тянь-Шанга чейин жашагандыгын кытай даректери тастыктаса [1], кыргыздардын улуу эпосу «Манаста» баш каарман Манастын алтай жеринде туулушунун өзү эле эки элдин карым-катышын, туугандык жакындыгын аныктап турат.

Төртүнчүдөн, тилдик жагдайлар, түрк тилдеринин классификациясында алтай, кыргыз тилинин бир топко кириши, эки тилде тең созулма үндүүлөрдүн болушу жана айрым сөздөрдүн эки элдин тилинде бирдей колдонулушу.

Коомдук карым-катнаштарда, социалдык байланыштар менен бирге маданий алакалар жүрүп, ал элдин тарыхын, ишенимдерин, үрп-адатын, жашоо мүнөзүн, салт-санаасын, улуттук жүзүн, жалпы адамзаттык баалуулуктарын чагылдырып турат. Бул маданий маанидеги байлыкты пайда кылган элдик оозеки адабияттын үлгүлөрүнөн ачык көрүнөт. Фольклордук чыгармалар дүйнөлүк маданияттын орток баалуулук-

тарын аныктоодо маанилүү роль ойногон, байланыштыруучу каражат катары кызмат кылат. Мындан улам кыргыз-алтай адабий байланыштары Р.З.Кыдырбаева, Э.Абдылдаев, Т.Абдыракуновдордун изилдөөлөрүндө айрыкча “Алп Манас” жана “Манас”, “Маадай Кара” жана “Эр Төштүк” эпосторун салыштыра изилдөө менен башталса, Б.Абдувалиеванын “Түрк элдеринин макалдарынын жалпылыктары” деген эмгегинде алтай-кыргыз элдеринин макал-ылакаптарынын окшоштук, айырмачылыктары талдоого алынат. Демек, кыргыз-алтай адабий байланыштарына илимий пикир айтуу эпос таануу багытында башталып, макал-ылакаптары гана илим объектисине айланган. Мындан улам кыргыз-алтай фольклордук чыгармаларын салыштырма-тектештирме усул менен талдап, эки элдин оозеки чыгармачылыгындагы жалпылык, айырмачылыктарды белгилөө ааламдашуу мезгилиндеги кечиктирилбей колго алынчу маселелерден экенин айтууга болот.

Элдин өзү менен кошо ооздон-оозго көчүп, доордун элегинде экчелип, кылымдан-кылымга өтүп келе жаткан оозеки чыгармалар – кыргыз элинин басып өткөн коогалаңдуу, узак жолдуу турмушунун тарыхый летописи [4, 4-б.]. Анда элдин үрп-адаты, каада-салты, ишеними, тарыхы, маданияты ж.б. улуттук бөтөнчөлүктөрү тууралуу кабар берилип, ар кандай жанрлардагы адабий мурастарда чагылдырылган. Айталы, каада-салт, эмгек ырларында элибиздин каада, жөрөлгөлөрү, эмгекке карата көз караштары чагылдырылса, санат-насыяттарында, макал-ылакаптарда, аңыз-уламыштарда элдик тарбиянын сырлары катылып, дин ырларында ал элдердин дүйнө таанымы, ишеними, этико-эстетикалык идеялары тууралуу маалыматтарды көрүүгө болот. Демек, элибиздин каада-салт ырлары, ал элдердин дүйнө таанымын кайсы бир деңгээлде чагылдырып турат.

Каада-салт ырларынын ичинде балдарга арналган ырлар, өзгөчө майда жаштагы бөбөктөргө арналган ырлар балдардын дүйнө таанымын калыптандырууга багытталат. Айрыкча баланын психологиясына, ден соолугуна, нравалык жактан тарбиялануусуна оң таасир берүүчү бешик ырлары алтай жана кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгындагы байыркы жанрлардан. Алтай элдеринде бешик ырлары “каабай кожон” аталышында ырдалып, бешикке жаткан курактагы балдар “кожон” деген аталыш менен айтылат.

Бешик ырларынын эң негизгилеринин бири баланы уктатуу, таптоо учурунда ырдалуучу алдейлер. Алтай элдеринде алдейлер баланы тынчтандырууга, тынч уктап ден-соолукта болуп, тез чоңоюуга, башкаларды уга билүүгө насааттап, сөзсүз балага жакшы тилектерди билдирген саптар менен айтылат.

“Баай-баай, балам,
Урлу эдин, тазылы эдин.
Укту төстүнүн тазылы эдин.
Бала кайын тазылы эдин,
Барлу уктынын тазылы эдин.
Толой берген энен келер,
Тогус таар эт келер.
Андай берген адан келер,
Бай куран бажын экөлөр [1, 69-б.]

Ал эми кыргыз фольклорунда алдейлер
Алдей, алдей кулунум,
Энең сени төрөгөн.

Эмгекчил уул болот деп,
Ак бешикке бөлөгөн.

Алдей, алдей бөбөгүм,
Колунан көөрү төгүлгөн,

Уста болгун бөбөгүм – деген ыкмада ымыркайга
“байдын кызын ал”, “бай терекке чык”, “кунан койду
сой” деген өңдүү жакшы тилектер айтылат. Мисалда
көрүнүп тургандай ырлардын түзүлүшү, мааниси жа-
гынан окшоштуктар ачык көрүнүп турат.

Кыргыз фольклорундагы бешик ырларда

“Менин балам кардай,
Сүткө салган балдай.

Коёнектин колундай,

“Кекиликтин бутундай” деген өңдүү салышты-
руулар көп колдонулса, алтай кабай кожон ырларын-
да да балдарды турмуштук объектилерге салыштыруу
өзгөчө ыкмада кезигет.

“Түндө чыккан Ымыртка,

Түлүрөп учкан куш болор.

Түүнчекте жаш бала,

Түбинде барып эр болор [6, 72-б.]”

Баланын буту басып алгачкы кадамдарын шил-
теген учурда тушоо кесүү жөрөлгөсү өткөрүлүп, ба-
ланын дүйнө таанымын кеңейтүү максатында ар бир
жаш курагына жараша каада-салт ырларынын бири
оюн ырлары аткарылат. Баланын образдык кабыл
алуусун кеңейтүү максатында манжалар тууралуу
оюн ырлар кыргыз фольклорунда:

Баш бармак,

Бадал тырмак.

Ортон оймук,

Оюу чөбөк,

Кичине бөбөк - деген чымал сыпаттоолор менен
айтылса, алтай элинде

Башпарак,

Бажы - Кырлу.

Ортон – Мерген.

Обо – Чечен.

Кичүү – Баай [6, 215-б.] - деген өңдүү бир нече
вариантта кезигет. Ошондой эле тушоо кесүү жөрөл-
гөлөрүндө ырдала турган

“Каас, каас, бөбөгүм,

Таай, таай, бөбөгүм.

Болбосо,

Таай, таай, бөбөгүм.

“Таканчыкта бөбөгүм” өңдүү тилектер менен
коштолгон айтымдар алтай фольклорунда да кезигет.
Мындан сырткары балдардын келечекте мыкты адам
болушун тилеген алкыш, бата сөздөрү, кичинекей-
лердин дүйнөтаанымын кеңитүү максатында айтыл-
ган табышмактар, жаңылмачтар, калптар өңдүү башка
жанрлар менен синкреттик абалда айтылып, түрдүү
салттык жөрөлгөлөр менен коштолот. Демек, Каабай
кожон жана бешик ырларындагы жалпылыктарды
анализге алуу менен төмөнкүдөй жыйынтыктарды
белгилөөгө болот.

Биринчиден, кенже балдарга, ымыркайларга ар-
налган ырлар, алардын тез чоңоюп, эл уулу болушун
тилеген каалоо иретинде айтылат; экинчиден, эки
жанрда тең балдардын дүйнө таанымын, кругозорун
кеңейтүү максатында айтымдар, салыштыруулар, та-
бышмактар, жаңылмачтар да айтылат. Үчүнчүдөн,
балдар, кадам шилтеп, жаш курагы жагынан чоңойгон
сайын тушоо кесүү жөрөлгөсү менен кошо “кас-кас”
ырлары айтылат. Төртүнчүдөн, кыргыз фольклорунда
да, алтай фольклорунда да айтылган балдарга арнал-
ган ырлар аркылуу кыргыз-алтай музыкалык мада-
ниятынын алгачкы кыштары коюлган дешке болот.

Адабияттар:

1. Абдувалиева Б. Түрк элдеринин макалдарынын жалпы-
лыктары. - Бишкек, 2005.
2. Бутанаев Б. Историческая судьба енисейских кыргызов
по данным фольклора народов Южной Сибири // Вопро-
сы этнической истории киргизского народа. - Ф., 1977. -
С. 66-77.
3. Каташ С.С. Специфика жанров алтайского фольклора. -
Ташкент, 1988.
4. Кыргыз адабиятынын тарыхы [Текст] / А.Акматалиев-
дин жалпы ред. астында. - Бишкек: Шам, 2004. - 1- тому.
- 4-б.
5. Некоторые вопросы изучения алтайских-кыргызских
фольклорных связей. - Горно-Алтайск, 1995.
6. Чочкина М. Алтайский детский фольклор. - Б., 1995.